

ИКОНИ ОТ МАНАСТИРА "СВ. БОГОРОДИЦА" В АРБАНАСИ /XVII-XVIII в./

ДИАНА КОСЕВА-ТОТЕВА

Арбанашкият манастир "Св. Богородица"¹ е разположен на живописния склон на пътя, свързващ Г. Оряховица и В. Търново. Църковната сграда е ниска, еднокорабна, с преддверие, притвор и сравнително голям параклис от север, посветен на "Св. Троица". Манастирският храм с патрон "Успение Богородично" има средновековен произход и е обновен през 1680 г. със средствата на местни ктитори. През 1716 г. са построени нови жилищни и стопански сгради от тогавашния игумен Данаил, преди това монах в Троянския манастир. До 1798 г. манастирът е мъжки. Изгорен е от кърджалиите. След повторното му възобновяване в 1836 г. става женски, какъвто е и до днес.²

Фреските в наоса на църквата са изпълнени от неизвестни майстори около 1600 г., а тези в женското отделение в 1603 г. Над входа на параклиса "Св. Троица" е запазен надпис с имената на зографите - даскал Коста, Цоню и Георги, и годината 1704, когато е станало изписването, както и надпис за обновяването на целия манастир през 1836 г.³

Понастоящем в притвора на църквата, където стенописите са доста опушени, замърсени и нечетливи, са изложени десетина икони. Те едновременно се включват в интериора на женското отделение. Предмет на настоящото изследване са само 6 от тях, които както изглежда по различно време са участвали в царския ред на иконостасната преграда на църквата "Успение Богородично". Досега тези икони не са влезли в научно обръщение, а само отделни образци от тях са ползвани като илюстративен материал.⁴ Изследвайки крилатите изображения на Йоан Кръстител от този край, ние също включихме две творби от тази интересна колекция.⁵ Сегашното състояние на иконите е критично, т.е. наложителна е спешна консервационна и реставрационна намеса, за да се опази вече силно деструктурираният живописен слой. Ето защо обнародването на колекцията е наложително, тъй като е тясно свързано с бъдещата съдба на иконите и възможностите за запазването и съхраняването им.

Централно място сред разглежданите творби заема чудотворната икона на Богородица Троеручница /обр.1/. Богородица Одигитрия

в цял ръст е разположена в централното изобразително поле. Точно пред гърдите в скута си тя държи малкия Христос. Главите на Христос и Богородица са обрамчени от сребърни нимбове с богата растителна украса. Божията майка е показана коронована, като царица небесна. Двете и десни ръце също са покрити със сребърни обкови, със старателно украсени наръкавници. Особен интерес предизвиква с формата и украсата си тронът, върху който е седнала светата майка. Широкото облегалo е запълнено с прецизна растителна украса, наподобяваща кадифена тапицeрия. Долната част на трона, декорирана с барокови орнаменти, подчертава правото перспективно съкращение, което обаче създава илюзията, че седалището на трона завършва под ъгъл. Тържествената поза на Богородица с Христос допълват изображенията на два ангела, развели велум с надпис, възхваляващ Божията майка като Неувяхваща роза. Централното изобразително поле е фланкирано с вертикални фризове на пророци, допоясно представени със свитъци в ръце.

Разглежданата иконография на Богородица с пророци се среща често при творби от XVI-XVII в., произхождащи от Търновския край, а така също и на няколко образци от Созопол и Несебър, които се пазят Църковния историко-археологически музей и Националния археологически музей, криптата на храм-паметника "Св. Александър Невски" и др.⁶ По отношение стилово-композиционното и колоритно решение иконата от църквата "Успение Богородично" прави впечатление със строгата центричност на композицията на седящата на трон Божия майка с Христос, както и с прецизния рисунък и внимание при разработване на детайлите. Колоритът е хармоничен, издържан в топла цветова гама. Посочените стилови и иконографски белези отнасят изображението в края на XVII в. За най-близък паралел на творбата можем да посочим една икона от фонда на Историческия музей във В. Търново от XVII в., произхождаща от иконостаса на църквата "Св. Атанасий" в с. Арбанаси.⁷

Подобно композиционно решение срещаме и при една по-ранна икона на св. Богородица от иконостаса на параклиса в арбанашката църква "Рождество Христово"⁸. Последната за съжаление е изчезнала още след демонтиране на иконостаса при реставрацията на църквата и за нея съдим единствено по оцелялата черно-бяла фотография. Подобно сходство откриваме и при една икона от църквата "Успение Богородично" във В. Търново от средата на XVII в.

Втората икона също е посветена на св. Богородица Одигитрия, фланкирана с пророчески изображения, със запазени размери 91/68/3 см /обр. 2/. В централното изобразително поле този път е представена допоясна фигура на Божията майка. Полето е обрамчено арковидно, с тънка релефна рамка, която в ъглите е украсена с малки розети. Нимбовете на Богородица и Христос също са декорирани с релефни орнаменти. Мафорият и наметалото на Богородица и това на Христос са твърдо очертани с ритмично

повтарящи се дипли. От двете страни в два вертикални фриза са разположени правите фигури на десет пророка, изобразени с някои символи от своите предсказания и разгърнати свитъци. Първите два пророка са разположени в арковидна рамка, над Богородица и Христос, заедно с двата ангела, възхваляващи Божиата майка. Пропорциите на лицата и фугурите на изобразените са добре пресметнати, като особено впечатляват изразителните жестове на ръцете.

Колоритът на иконата е пестелив, но твърде ярък. Централните изображения, както и тези от фризовете са рисувани на двуцветен фон. Половината каре е покрито със златен варак, а долната част е в кобалтовосиньо. На този двупоясен фон добре се открояват ярките цинобърни и тъмночервени петна по дрехите. Като близки паралели на тази творба можем да посочим две икони от арбанашката църква "Св. Георги" от XVI в.⁹ и от ЦИАМ от XVI-XVII в.¹⁰ Накратко посочените белези отнасят датировката на разглежданата икона в средата на XVII в.

На източната стена на притвора се намират другите две икони, посветени на св. Йоан Кръстител, показан в иконографския сюжет Ангел на пустинята. Първата творба е рисувана върху двуцветен фон - масленозелен и цинобър, на който е представена в цял ръст фронтално крилатата фигура на светеца¹¹ /обр. 3/ Пропорциите са леко скъсени в сравнение с главата. Дясната ръка на Йоан е свита пред гърдите в благославящ жест, а с лявата придържа кръст-жезъл и свитък с гръцки текст по евангелието на Матей /3.2/. Леко разтворените охровокафяви крила са със синьобели подкрилници. В долния десен ъгъл на иконата е показано дървото със забитата в него секира в съгласие с евангелския текст, а пред него е изобразена отсечената глава на светеца, поставена в блюдо и означена с гръцки текст: "Отсечената от Ирод глава на Йоан". Нимбовете, покрити с варак, около главата на светеца и отсечената глава в съда се явяват два светли акцента в цялостното колоритно решение на композицията. Експресивната трактовка в жестовете, портретната характеристика на главата и диспозицията на фигурата подчертават драматичното излъчване на образа. Пластично изграденото лице на Кръстителя намира известно сходство с едно изображение на крилатия Йоан от Несебър върху икона от XVI в., съхранявана в Художествената галерия на Бургас¹², и една българска икона на светеца от Московския исторически музей също от XVI в.¹³ Паралелите в стилово-иконографско отношение с група иконописни творби на светеца, представен като Ангел на пустинята, позволяват да отнесем изработката на разглежданата икона в края на XVI-началото на XVII в.

Изпълнението на втората икона с този сюжет от пръв поглед може да се търси към първата половина на XVIII в.¹⁴ На нея фронталната фигура на Йоан Кръстител е показана в кафяв ексомос, върху който се спуска синьо наметало, с дипли, пицно

очертани със златен бронз. В този случай и двете ръце на Йоан са изнесени встрани – дясната в благославящ жест и лявата, държаща блюдото с отсечена глава и разгънат свитък. Изписаният върху него текст е на църковнославянски, отново с цитата по евангелието на Матей /3.2/ “Покайте се пред идващото царство небесно”. Фигурата е стъпила върху тъмнокафяв, хълмист терен, като в долния ляв ъгъл и тук са отбелязани алегоричните изображения на дървото със секирата.

Подобно представяне на крилатия Йоан Кръстител срещаме при две икони от Капиновския¹⁵ и Килифаревския манастир¹⁶. Различната цвetoва гама и третирането на лицата не ни позволяват по-категорично да свържем тези близки по време творби. Богато декорираните крила на светеца в разглеждания случай по-скоро насочват към изпълнението на подобна икона от църквата “Св. Николай Чудотворец” в Мелник от 1768 г.¹⁷ и една друга икона от 1797 г., съхранявана в Църковния музей¹⁸. Най-вероятно към средата на XVIII в. можем да датираме разглежданата творба от колекцията на църквата “Успение Богородично”.

На южната стена в притвора са изложени две икони с патронната сцена “Успение Богородично”. Първата от тях с размери 93/57 см е решена в традиционната иконографска схема. На преден план е разположено смъртното ложе на Богородица с групата на апостолите. Зад смъртния одър в синя мандорла е представена фигурата на Христос с душата на Богородица, фланкирана от два ангела. Тази икона несъмнено е участвала в украсата на царския ред на иконостаса. По стилови белези тя се отнася към творбите на един зрял XVIII в. За съжаление в това отношение не откриваме други подобни икони от църквата. За сметка на това разглежданата творба се намира в тясна връзка с иконите от царския ред на иконостаса в наоса на арбанашката църква “Рождество Христово”.

Втората икона с “Успение Богородично” е изпълнена по-схематично. Към това ни насочват сравнително обобщено третираните детайли и диспропорциите между отделните фигури. Независимо от всичко добре се откроява усетът на художника към движение и ритъм на композицията, като впечатляващ акцент се явяват елегантните жестове на ръцете с издължени тънки пръсти. Значително по-усложнено е представена архитектурата на заден план.

Иконографската схема на иконата не се отличава от предходната. На преден план е изобразен арх. Михаил, който отсича ръцете на евреина Йефоний, посегнал да оскверни смъртното ложе на Божията майка, мотив, който е познат и разпространен в късносредновековните и възрожденски композиции, посветени на Богородичното успение. Стилните белези свързват разглежданата творба с някои от най-добрите образци на Тревненската художествена школа от края на XVIII век.

Разработването на един и същ сюжет върху две или повече икони, показани в притвора на манастирската църква, би могло да

се потърси и свърже единствено с тяхното място в украсата на църковния иконостас или този на параклиса, променяни по различно време при подновяване или възстановяване на църквата. Възможности за причисляване на разгледаните 6 икони към една или друга иконостасна преграда са ограничени, тъй като през Възраждането широко се разпространява практиката да се пренасят иконописни творби от различни църкви, за да се попълват или цялостно комплектуват иконостасите на много храмове.

Стилово-иконографската характеристика на иконите от църквата "Успение Богородично" заслужават внимание независимо от лошото състояние, в което се намират, тъй като хвърлят светлина за уменията на заграфите и вкуса на поръчителите през годините на XVII и XVIII столетие и позволяват да се направят интересни изводи и аналогии с иконописните творби от другите арбанашки църкви. Крайно е необходима спешната реставрация на цялата колекция, ако не искаме завинаги да се разделим с повечето от разгледаните образци.

БЕЛЕЖКИ

1. Прашков, Л., Е. Бакалова, Ст. Бояджиев. Манастирите в България. С., 1992, с. 63-65
2. Чавръков, Г. Български манастири. С., 1974, с. 138-139; Л. Прашков, Е. Бакалова, Ст. Бояджиев, цит. съч.
3. Пак там
4. Sv. Bossilkov. Arbanassi, 1989
5. Косева, Д. Икони на Йоан Кръстител - Ангел на пустинята от Арбанаси. ГМСБ, XVI, 1990, 129-134, обр. 1 и обр. 4
6. Косева, Д. Новооткрита икона на Богородица Одигитрия с пророци. ИМВТ, IX, 1994, с. 233-238
7. Иконата се съхранява във фонда на ИМ-В. Търново под No3
8. Sv. Bossilkov, op. cit.
9. Иконата се съхранява във фонда на ИМ- В. Търново под инв. No 493
10. Пандурски, В. Паметници на изкуството от църковния музей. С., 1977, обр. 53
11. Косева, Д. Икони на Йоан Кръстител ...обр. 1
12. Паскалева, К. Икони от България. С., 1981, с. 156, обр. 48;
- Л. Прашков. Български икони. С., 1981, с. 92, обр. 30
13. Russische Ikonen des 14 bis 16 Jahrhunderts, 1988, ill. 112
14. Косева, Д. Икони на Йоан Кръстител ... обр. 4
15. Божков, А. Тревненска живописна школа. С., 1967, обр. 14
16. Петров, Ц. Икони на тревненски зографи. С., 1978, обр. 13
17. Стоянов, Г. Икони от църквата "Св. Николай Чудотворец" - Мелник, С., 1984, ил. 5
18. Пандурски, В., цит. съч., ил. 30

Обр. 1. Икона от манастира "Света Богородица" - XVII в.

Обр. 2. Икона от манастира "Света Богородица" - XVII в.

Обр. 3. Икона от манастира "Св. Богородица" - XVI-XVII в.